

İDARENİN MUHAFAZACILIĞI: DİNAYET İŞLERİ BAŞKANLIĞI GÖREVLERİ ÜZERİNE BİR KANUN TASARISI

Prof. Bahri SAVCI

Giriş :

Türkiye'de muhafazacılığı, muhafazacı ve dinci espiriyi hayata egemen kılmayı, yalnız siyasal partilerimiz istemez, idare de ister.

Siyasal Partilerimiz - 1961 - 1965 dönemi içindeki meclis seçimlerinde «Senato seçimlerinde (ve şimdi genel seçimlerin ön safhasında - kamu oyununda kendini belli eden etkiler yapmış bulunan T. İ. P. Türkiye İşçi Partisi hariç - genel olarak, halka tekabül etmezler, halkta bir sınıfı ifade etmezler. Mustafa Kemal'in, büyük çoğunluğunu köylü, çiftçi, esnafın teşkil ettiği halk kavramına uzaktırlar. Onlar, ancak, sözde içinde sınıf tezatlarının bulunmadığı bölünmez tek bir ünite olarak düşünülen bir soyut halk kavramına sarılırlar. Onu ifade ve temsil etmeğe uğraşırlar. Bu işi, kanunca elde edebilmek için de, böyle soyut bir kavram halinde ele alınan bu halkın dilek, istek ve aspirasyonlarını yakalamaya uğraşırlar. Bununu tam yapamadıkları zaman, - yâni, kendisi şekilsiz olan bir soyut halk kavramının somut dilek ve istekleri olamayacağı için bunların yakalanması ve ifade edilmesi de mümkün olamadığı için - büyük bir propaganda baskısı ile, büyük kitlelere kendileri dilek - istek ve aspirasyon yakıştırırlar. Büyük kitlelerde, kendilerinin onlara yakıştırdığı bu dilek - istek ve aspirasyonların şuuru uyanıdırmağa uğraşırlar. Böyle bir şuuru onlara benimsetip, onlardan, bu şuuru yönünde bazı taleplerin kendilerine yansımalarını sağlamağa uğraşırlar. Bu işi, bir miktar da sosyal realiteye, psiko - sosyal determinizmlere dayatabilmek için, halka, bilhassa iki husus telkin edip, bu iki hususun, onların gerçek dilek - istek ve aspirasyonları imiş gibi kendilerine yansımalarını sağlamağa uğraşırlar. i - Bazı günlük iktisadî ve malî çıkarlar bulunup, bunların halka, onun ezelî iktisadî problemi bundan ibaret imiş gibi sunulması, ii - Doğulu

Müslüman hayat görüşünden, inanç demetinden, davranış prensiplerinden kurulu bir mahafazacı ve dinci espirinin -ve bunun gerektirdiği sosyal münasebet tarzları ve müesseselerinin- bu halkın gerçek psiko - sosyal ve moral dileği, isteği, aspirasyonu imiş gibi sunulması...

İşte, siyasal partilerimizin böylece, muhafazacılığı, muhafazacı ve dinci bir espiriyi hayata egemen kılmalarını istemelerini anlamak kolaydır. Bu, siyasalsavaşta bir kolay yoldan ibarettir. Ve oy vetiresine sosyal açıdan bağlı kalmak zorunun neticesidir. Fakat, idarenin, modern idarenin, seçmen oyu mekanizması yolu ile kurulu olmayan ve işlemeyen idarenin, teknik ağırlığı sayesinde seçmen oyuna bağlı kalarak kurulan ve çalışan siyasete bile kendini empoze etmesi gereken idarenin de, Türkiye'de, muhafazacılığı, muhafazacı ve dinci bir espiriyi hayata egeme kılmaya uğraşması, ilk bakışta anlaşılır şey değildir. Çünkü, bu idarenin, kendisinin teknik ağırlığını ve üstünlüğünü teşkil eden unsurlardan başkasına önem vermemesi ve bunlardan korkmaması gerekir. Vaki, az gelişmiş ülkelerde, siyasetin eski tiranlardan fazla olarak kendisini hayatın her yönüne egemen kıldığı gerçeğine bakarak, idarenin de, bu egemenlik altına girmiş olduğunu ve kendi teknik üstünlüğünü de birçok noktalarda şüphe kaldıracak şekilde ileri götüremediğini düşünecek olursak, kendini zayıf, siyaseti de, haiz olduğu oy ağırlığı dolayısıyla kuvvetli hissetmesi sonucu, idarenin de, siyasetin dümen suyundan gitmesini, bir miktar anlayabiliriz. Fakat, bu takdirde de, hiç olmazsa, idarenin, siyasetin kendisini açık ve kesin olarak zorladığı alanlarda, siyasetin dümen suyundan gitmesi gerektiği, bunun dışında, kraldan fazla kiralcı olmamak yolunda yürümesi gerektiği inancına varırız.

Oysa ki, 28.1.1963 tarih ve 71 - 867/339 sayı ile Millet Meclisine sunulan «Dinayet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı»nda idare, hiç de mecbur olmadığı bir devrede, siyasete, siyasetten fazla muhafazacı, dinci espiride bir tasarı hazırlayarak sunmuştur. Vaki, bu tasarı, 63 başlarında Millet Meclisine sunulmuş gözüküyor. Fakat aslında, esasları 1960 İhtilâlinden sonra kurulan Millî Birlik Hükûmetlerinin dayanağı olan idare tarafından hazırlanmış, olgunlaştırılmıştır. Öyle ki, adetâ, bu sefer, idarenin dinci, muhafazacı espirisi altında kalan siyaset, ona mukavemet edemiyerek, bu espirinin ürünü olan bir tasarıyı meclise sunmak zorunda kalmıştır. (Fakat siyaset, sonradan bu tasarıdaki dinci ve muhafazacı espiriyi yumuşatarak kanunlaştırmıştır. Konumuz, Diya-

net İşleri Başkanlığı meselesi değildir. Bu sebeple sonradan yumuşamış haliyle hukuk olan bu kanunu tahlil de etmiyoruz. Konumuz, idarenin, böyle bir espiiriye sahip olarak, neleri düşünebildiğini ve bunların, hangi açılardan Anayasa gerçeğine ve Türkiye gerçeğine uymadığını belirtmektir. Bu sebeple, kanunlaşmamış bulunan tasarıyı ele alıyoruz.) İşte bu tasarıda idare, hiç de bir siyasî baskı altında olmadığı halde, siyasette daha fazla olarak, muhafazacılığı, muhafazacı ve dinci espiiriye egemen kılmak istemiştir.

Bunu nasıl yaptığını, ve bu yaptığının, neden, hangi prensiplere ve realiteye aykırı düştüğünü aşağıda göreceğiz. Şimdilik, idarenin, bunu neden yaptığını teşhis etmeğe uğraşalım :

Türkiye'de, siyaset, -T. İ. P. içinde belirmeğe başlayan kanadı hariç- kitlenin oyuna dayanacaktır. Bunun için de, kitlenin duygu ve düşüncelerine çok itibar etmek zorundadır. Kitlenin duygu ve düşünceleri de az gelişmiş ülke özellikleri dolayısıyla, esas itibariyle, muhafazacı, statik geleneksel, dinsel duygu ve düşünceler mihrakı üzerindedir. Bir başka yönden de söylemek gerekirse; siyaset, kitleye, onun tâbi olduğu sosyoloji daha doğrusu psiko - sosyal şartlar dolayısıyla, muhafazacı, statik, geleneksel, dinsel duygu ve düşünceler yakıştırıp; bunları, ona, kendisinin gerçek duyguları ve düşünceleri imiş gibi zorlayıp; sonra da ondan, bu duygu ve düşünceleri, ondan gelen gerçek duygular ve düşünceler imiş gibi tekabül etmesi, kolay bir siyaset sanatı teşkil eder.

Fakat bu arada, idare de, geniş ölçüde, hem kendiliğinden, hem de, siyasetin yaptığı bu manevra dolayısıyla, kitlenin muhafazacı, statik, geleneksel, dinsel duygu ve düşüncelerinin etkisi altında kalır. O zaman da idare, yürüttüğü kamu işleri zorunu olmadan, havadaki bu muhafazacı, dinsel, havayı koklama, yakalama, tatmin etme alışkanlığına kapılır. Siyasetin yarattığı geniş oportünizm atmosferinin etkisi altında kalarak, bu işi, halka hizmet duygusu içinde, halkın büyük moral, sosyal kalkınmasının ip uçlarını yakalama ihtirası içinde yapmaya dört elle sarılır. Bir yandan da, halka hizmeti duygusunun entellektüel bir çerçeve içinde kazandığı seviye, idare aydınlarını, teknisitenin üstünde, halkın moral ihtiyaçlarının felsefî dayanaklarını ve tatmin yollarını aramağa iter. Ve bütün bu âmillerin itişî ile de, idare, tıpkı siyaset imiş gibi, moral ihtiyaçlar alanında, halkın halk adına, halk yararına sandığı tercihlerde bulunma yoluna girer. Bu arada görevine o kadar inanır, ki, yaptığı tercihin zafer kazanması için döğüşmeğe bile girer.

İşte söz konusu ettiğimiz tasarı, idarenin, böyle bir ruh haleti ile giriştiği son derece muhafazacı, statik, geleneksel, dinsel rengi olan bir tasarruftur. Bunu, gelip geçmiş bir şey de saymamak gerekir. İdare, bundan böyle de bu gibi, kıraldan fazla kıralet tasarruflar yolunda gidecektir. Onda, böyle bir istidat vardır. Bu istidadı normal karşılamamak gerekir. Onunla savaşmak gerekir. Bu şuura erebilmek için de, idarenin, bazen, ne kadar siyasî ve sosyal realitemizden uzağa kayabileceğinin tipik bir örneği olan bu işini iyice tartmamız gerekir. Şöyle ki:

I — TASARININ MUHTEVASINA BİR BAKIŞ :

1 — Gerekçede Deyimlenen Müdür Prensipler :

Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 28.1.1962 tarihli Kanun Tasarısı, kendisinin dayanaklarını, bizzat Anayasadan çıkarmaktadır. Tasarı, bu hususta, aşağıda söyliyeceğimiz noktaları, bu açıklıkları içinde ihtiva etmemektedir. Fakat biz, tasarının ileri sürdüğü bazı Anayasa ilkelerini ve maddelerini zikredişinin elbette bir sebebi olmak gerekir diye düşünerek, bir fikrî inkişaf yaparak, tasarının, gerçekten, bazı dayanaklara sahip olduğu sonucuna vardık. Şöyle ki:

A — BİR İDARE KURULUŞU :

Tasarıya göre, «Diyanet İşleri Başkanlığı» Anayasa içinde yer bulmuş bir idare kuruluşudur. Yalnız, bu idare kuruluşu, bir bağımsız Anayasa müessesesi halinde değildir. Anayasa, Diyanet İşleri Başkanlığını, genel idare içerisinde öngörmüştür; onu, genel idare içinde, genel idareye tâbi bir kuruluş olarak düşünmüştür. Öyle ki, bunun görev ve yetkileri, bir Anayasa müessesesinin mahfuz görev ve yetkileri halinde, bizzat Anayasaca gösterilmemiştir. bütün idare cüzütamlarında olduğu gibi, bu görev ve yetkilerin, kendi özel kanununda gösterileceği zikredilmiştir. (Anayasa, Madde 154).

B — VİCDAN VE DİN HÜRRİYETLERİNİN GERÇEKLEŞMESİNİN PRATİK SAİKİ :

Fakat, gerekçeye göre, bu idare cüzütamı önemli bir hususun pratik saiki ve imkânı olmak mevkiindedir. Çünkü, Anayasamıza göre, Türkiye'de vicdan ve din hürriyetleri vardır. Dinî âyin ve törenler serbesttir. Buna göre ayrıca, din eğitim ve öğretimi de

vardır Türkiye'de... Bu vicdan ve din hürriyetlerinin işlenmesi, dinî âyin ve tören serbestliğinin yürümesi, din eğitim ve öğreniminin fiiliyatta da uygulanması, bunlara ait bazı hususların, idarî yönünden bir teşkilâta bağlanması zorununu ortaya çıkarmıştır. Bu teşkilât, «Diyanet İşleri Başkanlığı» olacaktır. Bu genel idare içinde, genel idarenin bir cüz'ü olarak yer alacak olan bu başkanlık, din ve vicdan hürriyetlerinin, dinî âyin ve tören serbestliğinin ve nihayet türlü yollarla yapılacak din eğitim ve öğreniminin gerektirdiği işlemlerin merkezi olarak, bunların gerçekleşmesinin de pratik saiki ve imkânı olacaktır. (Anayasa Madde 19).

C — Laik Devlet Niteliğinin Mahfuzluğu Sınırına Da Bağlılık :

Tasarı, Diyanet İşleri Başkanlığına; yukarıda gösterilen alandaki hürriyetlerin, serbestliklerin, imkânların pratik saiki olma görevini tanıırken, bir idare cüzütamı olarak esasen bağlamış bulunduğu bu başkanlığı, ayrıca, Anayasanın laiklik prensibi ile, laik devlet gereği ile de bağlamaktadır.

İşte, tasarı, bizce, dayanaklarını, böyle üç prensip halinde, bizzat Anayasasının kendisinden çıkarmaktadır.

2 — «Diyanet İşleri Başkanlığı» Teşkilâtı Çatısı :

Tasarıya göre Diyanet İşleri Başkanlığı ile başkan, iki başkan yardımcısından ibaret bir icra uzvu ile, merkezde ve illerde bulunan türlü dairelerden kurulu bir idaredir. Bir başka deyimle, başkanlık; bir başkan, iki yardımcısı ile 11 daireden kurulu bir merkez teşkilâtı ile, il ve ilçe müftülüklerinden kurulu bir taşra teşkilâtından ibarettir. İl, ilçe ve köylerdeki câmiler, bu teşkilâtın bir idare parçası değildir. Sadece hizmet bakımından bu teşkilâtın deneti altında çalışan ve nihayet bu teşkilâta ait görevi gören hizmetliler -(İmam, İmamhatipler) vaızlar gibi- câmi memurları ve din adamları vardır buralarda... Buna göre, başkan, başkan yardımcıları ve 11 daire, merkez teşkilâtını meydana getirir. İl ve ilçe müftülükleri de taşra teşkilâtını meydana getirir. Yalnız, bu taşra teşkilâtı içinde, vaızlar, imamlar, imamhatipler ve başka teknik hizmet memurları vardır. Fakat, dediğimiz gibi, ayrıca bir câmi müessesesi yoktur.

Merkezdeki 11 daire, şundan ibarettir : Danışma Kurulu, Tefiş Kurulu, Hukuk Müşavirliğı, İzleme ve Araştırma Müdürlüğü,

Kütüphane ve Yayın Müdürlüğü, Mezhepler Müdürlüğü, Dinî Turizm Müdürlüğü, Personel Müdürlüğü, Câmî Hizmetleri Müdürlüğü, Yazı İşleri ve Arşiv Müdürlüğü.

3 — Görev ve Yetki :

Tasarıya göre Diyanet İşleri Başkanlığının dinsel, sosyal, bilimsel, eğitimsel kültürel alanda görevleri ve yetkileri vardır. Fikrî ve ahlakî kalkınmanın âmillerinden olacak görevlere de sahiptir. Ayrıca, şii ve sünnî mezheplerin farklı meselelerini ve tezahürlerini, islâm akidelerine uygun şekilde çözüme görevi vardır. Bu moral, dinsel, konulardan başka, sosyal mahiyeti olan sağlık işleri gibi dünya işleri ve nihayet Bayındırlık, tabiat ve yurttbilgisi gibi alanlarda da -dünya işleri alanlarında- yeni görevleri de vardır. Şöyle ki:

A — *Dinsel, Kültürel, Sosyal, Eğitimsel Karar Alma Yetkisi :*

Tasarıya göre, Diyanet İşleri Başkanlığı içinde bu başkanlığa düşen görevlere müteallik kararları, esas itibariyle Danışma Kurulu denen bir yüksek kuruluş alır ki, bu kararlar, Diyanet İşleri sevk ve idaresinin esaslarını teşkil eder.

Bu kuruluşun başkan ile iki yardımcısından başka 8 üyesi daha vardır ki, hepsi 11 kişilik bir kurul teşkil eder. Bu üyeler, dinsel, sosyal ve genel bilim alanlarında tanınmış kimseler olmalıdır. Bir aday gösterme kurulunun göstereceği adaylar arasından, başkanın teklifi, başbakanın inhası ile Bakanlar Kurulunca atanırlar. Aday Gösterme Kurulu, en yüksek üç yargı merciinden, üniversitelerden, Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Dairesinden gönderilecek üyelerle, Diyanet İşleri Başkan yardımcılarında kuruludur.

Görülüyor ki, Danışma Kurulu, gerek üyelerinin nitelikleri, gerekse atanma biçimindeki özellik dolayısıyla önemi beliren bir kuruluştur. Bu itibarla ki, idare kuruluşu olan Diyanet İşleri Başkanlığının yüksek gidişinin -politikasının- esaslarını tesbit, bu kurula ait olur.

Gerçekten : i — Bu kurul, genel olarak kültürel çalışmalar yapar. Bunun için de, yurt içinde ve dışında, hem dinî, hem de, ayrıca, felsefî, ahlakî, sosyal konulardaki çalışmaları ve yayınları izler. ii — Gene bu kurul, fikrî ve ahlakî kalkınma çalışmaları yapar. Halk topluluklarının fikren ve ahlâken kalkınmasını sağlayacak çalışmaları düzenler. Bunun için gereken yayınları hazırlar. Milli Eği-

tim Bakanlığı ile de, bu alanda yapılan çalışmalarda işbirliği yapar. Hutbe ve vaızların esislerini hazırlar. iii — Nihayet, bu kurul eğitim programları yapar. Çünkü bu kurul, kültür çalışmalarını, fikrî ve ahlakî kalkınma çalışmalarını yaparken, geniş ölçüde, Diyanet İşleri kuruluşunda görevli memur ve hizmetlilere dayanacaktır. Ayrıca, geri kalan diğer 10 merkez dairesi ile, müftüler, vâızlar, imamlar, imam ve hatiplerden kurulu geniş bir görevli kadrosuna dayanacaktır. Binaenaleyh, bunların da gerek Danışma Kurulunun, gerekse diğer dairelerin -bilhassa İnceleme ve Araştırma Müdürlüğünün- göreceği görevleri yerine getirecek bir fikrî seviyede ve meslekî bilgide olmaları gerekir. İşte, Danışma Kurulu, bütün bu memur ve hizmetlerin fikrî seviyelerini yükseltmek, meslekî bilgilerini artırmak amacı ile eğitim programları yapar. (Madde 5).

B — Araştırmalar Yapma Görevi ve Yetkisi :

Tasarıya göre, Diyanet İşleri Başkanlığı içindeki İnceleme ve Araştırma Müdürlüğü; halkın dinî bilgilerinin geliştirilmesi, fikrî ve ahlakî seviyesinin yükseltilmesi için araştırmalar yapma yetkisini kullanır. (Madde 8).

C — Kitaplıklar Hazırlama Görevi ve Yetkisi :

İnceleme ve Araştırma Müdürlüğü, ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığının el attığı dinsel, sosyal, bilimsel, eğitimsel, kültürel alanlarda halkın faydalanması, gene bu alanlarda müftülerin de yararlanması için, sabit ve gezici kitaplıklar kurma görevine de sahiptir. (Madde 98).

D — Halkı Aydınlatmak ve Toplumunu Uyandırmak :

Misyonu nihayet, Diyanet İşleri Başkanlığının, vâızlar kana- liyle, câmilerde, itikat ve ibadet konularında halkı aydınlatmak, dinî konularla birlikte dinle ilgili sosyal konularda da toplumu uyarmak görevi de -âdeta bir misyon halinde vardır. (Madde 17).

II — BU MUHTEVANIN TAHLİLİNDEN ÇIKAN SONUÇ :

Türkiye'de dine ve din adamlarına geniş bir misyon tanınma eğilimi vardır :

Görüyoruz ki, bu tasarı ile Diyanet İşleri Başkanlığı, dinsel

alandaki esas görevine ek olarak, çok önemli bir misyon daha yüklenmiştir. Sosyal - kültürel, eğitimsel, bilimsel alanlarda da çalışmak ve halkın aydınlanmasında, toplumun uyarılmasında esaslı bir faaliyette bulunmak...

İşte diyoruz ki, Türkiye'de, genel olarak siyaset ve fikir dünyasında, özel olarak da idare alanında, dine böyle bir misyon vermenin doğru ve yararlı olduğu hakkında bir inanç vardır. Ekonomik buhranların çözümlenmesine bile bu yol ile bir katkı getirilebileceğini düşünenler vardır.

Dine ve din adamlarına böyle geniş bir misyon tanıma eğilimi, son defa 1965 Yaz'ı ortasında, basının dikkati seçimler üzerinde, Türkiye'nin fikir dünyasının dikkati de, parti çatışmalarının Türkiye'yi götüreceği kötü istikametler üzerinde iken ortaya çıkmıştır. Ankara'da 638 İl ve İlçeden gelen müftülere yapılan seminerde Halkı Aydınlatma Komitesi ile Yayın Gurubu, bu hususta pek cesur karar suretleri kaleme almıştır. Seminerin teşkilâtı ve çalışmaları üzerinde, basında, maalesef, pekaz bilgi çıkmıştır. Pek dar özetlerden öğrenilebildiğine göre, din adamlarına, câmilerin dışında bile, halka açık yerlerde, islâm dinine aykırı, memleket bütünlüğünü bozucu akımlar üzerinde konferanslar verdirme düşünülmüştür. Din adamlarının, halka, modern hayatla ilgili bilgiler vermeleri, bu konuda, halk eğitim merkezleri ile işbirliği yapmaları pek yararlı görülmüştür. Bir Diyanet Radyosu kurulması da öngörülmektedir.

Bütün bunlar, Türkiye'nin somut sosyal ve kültürel problemlerinin çözümlenmesinde rasyoneli bulamamaktan gelen bir bunalımın ifadesi olduğu kadar, Ankara'da fevkalâde selâhiyetleri haiz Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından beri içine girdiğimiz ve laik siyaset hayatının gelişmelerine karşılık, muhafazacı - dinci dünya görüşünün, demokrasi oyunlarından yararlanarak, kendisini empoze etmesinin de sonucudur. Birkaç aydın çevrelerin, bu bunalım ve zor karşısında, dine ve din adamlarına, yukarıda gösterdiğimiz gibi dünya işlerinde de bir geniş misyon tanıma eğilimi ortaya çıkmıştır.

Bu eğilimin görüşünü şöyle özetlemede, belki büyük bir yanlış olmayacaktır: Türkiye, içinde yaşadığı yüzyılın baş döndürücü bir hızla gelişen bilim ve teknik ilerleyişine ayak uydurmamıştır. Batı Dünyasından pek çok geri kalmıştır. Bunda, siyasî iktidarların rolleri vardır. Siyasî iktidarlar, mutlak ve teokratik bir devlet düzenine doğru gidiş istidadı yaratmışlardır. Türkiye'nin, müsbet bilime

doğru gelişmesi durdurulmuştur. Yurddaşlarımız, müsbet bilime giren konularda, ülkeyi yüceltecek tedbirlerin müsbet bilim içinde aranması hususlarında, yeter derecede aydınlığa kavuşturulmamıştır. Yurddaşların, içinde yaşadığımız problemleri çözecek bilgileri alması imkânları pek dar kalmıştır. Bir kelime ile, Türk Milleti, problemlerini kavrayacak ve çaresini bulacak yolda eğitilmemiş, öğretilmemiş, aydınlatılmamıştır.

İşte, şimdi, Türkiye'de, milletimizi, yurddaşlarımızı, içinde yaşadığımız bütün kültürel, sosyal, eğitimsel, düşünsel, ahlâksel ve tabiatıyla dinsel problemlerde aydınlatma, eğitme, öğretme faaliyetine girerken, dinden ve din adamlarından ve dinsel imkân ve araçlardan pekalâ yararlanılabilir. Bu suretle, kültürel, sosyal, ekonomsal, düşünsel, ahlâksel kalkınmaya, büyük bir hız getirilebilir. Bütün Türklerin birleşmelerinin, kendi dertlerine çare bulmalarının, çağımız uygarlık düzeyine çıkmalarının yolunu açmada, din ve din adamları ile dinsel imkân ve araçlardan yararlanmamak, akılsızca bir iş olur. Zaten İslâm Dinine göre de, din, din adamları, dinsel imkân ve araçlar(câmiler) sadece mistik ve uhrevî yönü olan hususlar değildir. İslâm dininin amaçlarına göre, dinsel imkân ve araçlardan, din adamlarından, dinî konuların ötesindeki konularda da öğrenme ve aydınlanma hususunda yararlanmak mümkündür. İslâm'da, bizzat Peygamber zamanında, günün askerî, ekonomik, kültürel politik meseleleri hakkında, insanlara, müslümanlara, topluma bilgi verme, onları yetiştirme hususunda, dinî imkân ve araçlardan, dinsel adamlardan yararlanılmıştır. Binaenaleyh, şimdi de, çağdaş uygarlık alanındaki yerimizi almak için elde etmek zorunda olduğumuz kültürü, bilgiyi, sosyal - politik, ekonomik eğitim unsurlarını, düşünsel ve ahlâksel kalkınma prensiplerini, bu dinsel imkân ve araçlar yolu ile elde edebiliriz. Toplumun, her türlü, her yöndeki kalkınmasında muhtaç olduğu müsbet bilim unsurları, ahlâksel, düşünsel unsurlar, dinsel kurumlar yolu ile verilebilir. Bu yollarla, halkımız bilmediklerini öğrenir, görüş - düşünüş ufuklarını genişletir. Bu suretle, taassuptan ve kadercilikten kurtulmuş olarak, müsbet bilime yükselmiş olur. Bundan, ancak, din sömürücüleri ve oportünistler memnun olmazlar. Çünkü, bu yol ile yetişmiş, eğitilmiş olan halkımız, artık taasuba, hurafeciliğe, kadercilğe iltifat etmiyecektir, gerçeği kavramadan gelen doğru yolu sezecektir. (Bu konuda Dr. Şemsettin Yaşatan'ın «Kaman Câmiiinde Konferans» adlı eseriyle, Süleyman Akdağ'ın «Câmilerde Halk Eğitimi Uygulanmalıdır» adlı makalesine- Öğretmenler Gazetesi, 22.2.1965 tarih ve 11 inci sayısına bak).

İşte bu düşüncenin etkisi iledir ki, itiş gücü iledir ki, ele almış bulunduğumuz tasarı, Diyanet İşleri Başkanlığını sadece tâlî bir iş olan bazı din hizmetleriyle ilgili idarî işlemlerin merkezi olmaktan çıkarmış, geniş bir teşkilât halinde, din ötesi hizmetlerin de merkezî haline getirmiştir. Buna göre, dünya işlerinde dine ve din adamlarına geniş bir misyon tanıyan eğilim, ele aldığımız tasarıda büyük bir gerçekleşme şansı kazanmıştır.

III — BU MUHTEVANIN ANAYASAMIZ VE LAİKLİK PRENSİBİPLERİ AÇISINDAN MÜTALÂASI :

Oysa ki, bu eğilimin meydana getirdiği ve tasarıda yer almış bulunan bu muhteva, Anayasamızın laiklik ve diğer prensipleri açısından batıldır. Şöyle ki:

1 — Tasarının, Laisizm Prensibi Açısından Mütalâası :

Bu Tasarı, önce, lâik devlet telâkkisi, lâik devletin nötr mahiyeti açısından uygunsuzdur. Anayasamıza göre, Türkiye Cumhuriyeti lâik bir devlettir. Bu demektir ki, devletin dayandığı toplum, bir din topluluğu değildir. Türkiye'de olan şudur. Osmanlı İmparatorluğunun islâmî toplum yapısına karşılık, Cumhuriyetin toplum yapısı lâiktir, lâik bir toplumdur, dine karşı nötr olan bir lâik toplumdur. Onun üzerindeki siyasal ifade olan devlet de, islâmî toplum yapısının üzerindeki islâm devleti değil, lâik toplum yapısı üzerindeki lâik devlettir.

Evet, toplum din toplumu değildir; sosyal - moral, siyasal hayatı bir belli dinin yargıları ve müesseseleri üzerine oturtmuş değildir. Din dışı merkezlere ve müesseselere dayanır bu toplum. Binaenaleyh, onun içinde, herhangi bir insanın vatandaş olsun olmasın. istediği dinî inanç ve kanaatı serbestliği vardır. Fakat toplumun, bu kişisel hürriyete engel olacak bir belli dinî inanç ve kanaatı yoktur.

Keza, bu toplumda, kişilerin, istediği dinî öğrenme isteği makbul ve muteber bir dilektir. Kişiler, böyle bir imkâna sahiptir. Kişiler, kendi isteklerine -küçükler de kanunî temsilcilerinin isteklerine- göre herhangi bir din eğitimini arayabilirler.

İşte böyle bir toplum üzerindeki siyasal, sosyal, eknomosal hukusal düzenin tümünü ifade eden devlet de, yani onun siyasal, eknomosal, hukusal, sosyal düzeni de, lâiktir. Yâni, devletin, siyasal,

sosyal, ekonomsal, hukuksal düzeninin unsurları, dine dayanmaz. Din kurallarına, din müessesesine, din değerlerine, din yargılarına dayanmaz. Bunlar, ancak ve ancak, çağdaş bilim esaslarına dayanır.

O halde, şimdi, bu şartlandırmalar açısından, Anayasamızın lâiklik prensibini de tâyin edebiliriz. Anayasamıza göre lâiklik; dinin, dini kuralların, din adamlarının, «din idaresi»nin, beşerî hayatımızı, beşerî müesseselerimizi düzenemesinin, yönetmesinin, denetlenmemesinin reddi; kişisel ve sosyal yaşantımızın her yönünün, böyle düzenleme, yönetme ve denetlemeden dışarda kalması; bütün bu beşerî hayatın münasebetlerinin, müesseselerinin, ancak ve ancak, beşerî yollarla ve müsbet bilim mütalarına göre düzenlenip, yönetilip, denetlenmesi ve binaenaleyh siyasal teşkilâtın da, prensiplerini, ölçülerini, müesseselerini işleme keyfiyetini; dinî kaynaktan, din alanından değil, gene beşerî alandan, bilimsel kaynaklardan alıp, ona göre işlemesidir.

Şimdi, bu açıdan tasarıya baktığımız zaman ne görüyoruz :

A — Tasarının Başkanlığa, Vicdan ve Din Hürriyetlerinin Pratik Saiki ve İmkânı Olman Rolünü Vermesi, Laikliğe Aykırıdır :

Tasarı, Anayasamızda yer almış bulunan vicdan ve din hürriyetlerinin işlemesinde, dinî âyin ve törenlerin serbestliğinin uygulanmasında, devlete ve dolayısıyla bu idare cüzütamına bir rol vermektedir. Keza, din eğitim ve öğretiminin fiiliyatta etkili bir yolda uygulanmasında da bir yönetim merkezi halinde, Başkanlığı rol sahibi kılmaktadır.

Oysa ki, bunu yapmaması gerekir, Daha doğrusu, lâik bir devlette, idare; din ve vicdan hürriyetleri ile, dinî eğitim alma ve uygulama hürriyetleri konusunda, Tasarının öngörmek istediği gibi, destekleyici, teşvik edici, koruyucu, imkân verici bir role sahip olamaz. Çünkü, böyle bir idarî tutum, sonunda, toplumu, belli bir dinin değerleri ve müesseseleri üzerine oturtmağa doğru kayar. Beşerî hayatımızı ve müesseselerimizi -siyasal müesseselerimiz dahil- beşerî yollarla ve müsbet bilim mütalarına göre düzenlenip, yönetilip, denetlenmesine aykırılık teşkil eder. Binaenaleyh tasarı, daha, gerekçesinde deyimlenmiş bulunan müdir prensiplerinden birisinde, Anayasamızın lâiklik prensibi ile çatışmaya düşmekten kurtulamamıştır.

Devletin ve binaenaleyh, onun herhangi bir cüzütamının, bu konularda, müsbet bir rolü olmamak gerekir. Devletin, din ve vic-

dan hürriyetleri ile, dinî eğitim alma uygulama hürriyetleri alanında rolü, genel olarak, kendisinin bunlara karışmaması ve başkalarının da, diğerlerinin bu hürriyetleri alanına müdahalesine imkân vermemesinden ibarettir. Yoksa, devlet, bunu aşarak, bu hürriyetlerin işlenmesi, bu serbestliklerin yürütülmesi hususunda pratik saik ve imkân olmağa kalktı mı, bir din toplumu içinde kurulmuş bir din devleti ilkelerine doğru kaymağa başlar. Toplumun hâkim dinini, bütün toplum münasebetlerinin hâkimî olarak tercih etmeğe doğru akar. Bu da din ve vicdan hürriyetlerinin bizzat kendisi ile uyuşmaz.

B — Tasarının Başkanlığa Tanıdığı Görev, Verdiği Yetki Bakımından. Laikliğe Aykırı Bir Durum Vardır :

Gerçekten tasarı, başkanlığa, hem din, hem de dünya işleri vermiştir. Din işlerinde verdiği görev, dinin metafizik, saf prensipleri içinde uygulanacak bir din ve vicdan hürriyetine engel olmayıcılık alanını aşmış, dinî tercihlerde bulunma alanına kadar girmiştir. Dünya işlerinde de lâik bir devlete yaraşmıyacak bir görev telâkkisine kapılmıştır. Şöyle ki:

a) **Bir «Din Hizmetleri İdaresi»nin Kültürel Çalışmalar Yapması Uygunsuzdur :** Anayasamıza göre Başkanlık, genel idare içinde, bir talî idare cüzütamı olarak, bazı din hizmetlerinin idarî yönden bir merkezinden başka birşey olmamak gerekir. Her ne kadar devletin dinî yoksa da, devletin tercih edeceği, favorize edeceği bir din yoksa da, bu toplumda, bir din uygulamaları vardır ve bu din uygulamaları da, başıboşluktan, tesadüfilikten gelen, nihayet başıboşluğa ve tesadüfiliğe bırakılmışlık dolayısıyla kolayca işleyen politik sömürücülükten gelen bazı sosyal - siyasal sakıncalar, suistimâller getirmektedir. Bu da, yâni içinde yaşanan politiko sosyal ortamdan gelen etkilerle dinin suistimâl edilmesi de, devleti, dinî nötralize edici bir davranışa itmiştir. İşte, din uygulamalarının ibadet ve dinî kanaat hak ve hürriyetlerinin, dinî tören serbestliklerinin böyle bir nötralize çerçeve içinde kalmasının yolu ve yönetimi olmak üzere devletin, bir lâiklik politikası vardır. Ve işte bunun içinde de, din hizmetlerine ait bazı idarî işlemlerin bir merkezi olmak üzere, Dinayet İşleri Bakanlığı vardır. Fakat anlaşılıyor ki, bunun anlamı, gereği; dinî hele belli bir dinî -meselâ İslâm dinini - favorize etmek değildir, ancak ve ancak dinleri nötralize ederek, bu dar, fakat kendilerine has alan içinde, dokunulmaz tutmaktır. Bunun için de, devlet, genel olarak, genel politika

sı içinde, dinî nötralize edici davranışını alır; idare olarak da, bir «Din Hizmetleri İdaresi» içinde, bu genel politikanın bazı tâli işlemlerini yerine getirir.

Şimdi, bu alanı aşip da, kültür çalışmaları yapmağa kalkınca bu «din hizmetleri idaresi» kendisine Anayasanın çizdiği dar -fakat kendisine has alanı aşip, tercihler yapacak bir devlet organı haline girmiş olur. Onun, bir devlet organı olmasının Anayasaya aykırılığı şurada kalsın; tercihler yapmağa kalktığı zaman da, yapabileceği o tek tercih - islâm dinini herşeye hâkim kılma hususundaki tercih-Anayasasının Türk toplumu için yasak kıldığı için tercih olarak, onu, Anayasa ile karşı karşıya getirecektir.

Bir başka deyimle, bir «Din Hizmetleri İdaresi»ne kültürel çalışmalar görevi ve yetkisi vermek onu, hem bir devlet organı -yâni devlet adına tercihler yaparak görüş tesbit etmeğe muktedir bir organ haline sokarak Anayasaya karşı getirmek olur; hem de, onu, Türk toplumuna bir din kaynağından gelen prensipleri tercih ettirerek, gene Anayasa ile karşı karşıya getirmiş olur. Laiklik prensibinin siyasal veçhesine göre, hiç bir dinsel kuruluş, devlet organı haline gelip, devlet adına irade izhar edemez, bir başka deyimle, devletin teşkilâtı içinde, talî idare cüzü tâmi olmağı aşarak, bir devlet organı halinde bir dinsel kuruluş olamaz. Şimdi, bu tasarı ile, Dinayet İşleri Başkanlığı, kültürel politikayı tesbit ve işletme hususunda tercih yapan, - yâni irade izhar eden bir devlet organı haline sokulmak isteniyor. Sonra, kültürel çalışmalar; memleketin sosyal, etnik, tarihî durumuna göre, jeopolitiğine göre bir kültür politikası olarak düzenlenir, yürütülür. Bu da, genel olarak, memlekete politika getirmeğe yetkili sivil devletin işidir ve sivil otoritelerce görülen bir işlemdir. Bir talî din hizmeti görececek bir talî idare cüzü tamının, kanun ile, kültür politikası konusunda yetki ve görev kazanması, mümkün değildir. Ayrıca, memlekete kültür politikası tesbit edebilecek olan sivil devlet de, bu politikasını, lâik kültür içinde tutmak zorundadır. Anayasamız bunu gerektirir. Oysa ki, nihayet bir din kuruluşu olan Dinayet İşleri Başkanlığı ise, niteliği gereği, lâik ve sivil bir kültür üzerinde duramaz; dursa, dursa bir din kültürü, dinsel kültür, din rengi olan, kaynağını, hareket noktasını, gelişme yönlerini metafizik prensiplerden alan bir ilâhî nitelikte kültür üzerinde durabilir ki, bu da, Anayasamızın, lâik toplum, lâik değerler ve müesseseler üzerine dayanan prensibi ile çatışmaya düşmek olur.

b) **Bir Din Hizmetleri İdaresinin, Fikrî ve Ahlâkî Kalkınma Çalışmalarının Mihraklarından Oluşumda uygunsuzdur** : Tasarıya göre Dinayet İşleri Başkanlığı, kültür çalışmaları teşkil etmek üzere bazı çalışmalar yaparken; halkın, fikren ve ahlâken kalkınmasını sağlayacak çalışmalar alanına da girer. Bir başka deyimle, Dinayet İşleri Başkanlığı, kültür seviyesini artırma çalışmaları yaparken, özellikle halk topluluklarının fikren olduğu kadar, ahlâkan da kalkınmasını sağlayacak felsefî, ahlâkî, sosyal alanlarda faaliyet gösterecektir. Bu başkanlık, kalkınmanın fikrî ve ahlâkî cephesini gerçekleştirmek için gerekli yayınları hazırlar. Bu hususta tesbit edeceği esasları hutbe ve vaizlerin esasları halinde düzenler ve halka yayar. Bir kelime ile özetlemek gerekirse diyebiliriz ki, Dinayet Başkanlığı; kültür çalışmaları adı altında, felsefî, ahlâkî sosyal konulardaki yayınları izliyerek, halkın fikrî ve ahlâkî kalkınmasının âmilî olmak üzere, hutbe ve vaizlerin esaslarını tesbit eder; bütün fikrî ve ahlâkî kalkınmayı sağlayacak her türlü çalışmayı yapar, hattâ, halkın dinî bilgileri ile birlikte fikrî ve ahlâkî seviyesinin de yükseltilmesi için araştırmalar yapar. (Nitekim, 1965 Temmuzunda Ankara'da topladığı Müftüler Seminerinde de, bu görevi pek benimsediğini isbat etmiştir.)

Evet, bugün sözü edilen Kalkınma, bir iktisadî vetireden ibaret değildir... Onun fikrî, ahlâki, sosyal yönleri de vardır. Kalkınmanın teknik mahiyeti içinde dahi, kalsak, bunun, bir de fikrî ve ahlakî yönü olduğunu görmemezlik edemeyiz. Toplum kalkınmasının tek âmilî olan devletin de, kalkınmanın bu fikrî ve ahlakî yönü ile, iktisadî yönü ile olduğu kadar meşgul olması da bir zordur. Devletin, bunun yapacak teşkilâtı da vardır. Fakat bir lâik devlette, bir din makamının; fikrî ve ahlakî kalkınmanın, kültürel ve sosyal kalkınmanın merkezi olarak gösterilmesi, görevlendirilmesi, yetkilendirilmesi mümkün değildir.

Bu, gene, iki bakımdan mümkün değildir : Bir kere, Dinayet İşleri Başkanlığı, Anayasmız sistemine göre, nihayet, genel idare içinde, genel idarenin -politika ve yüksek idare prensipleri imâl eden organ hüviyetindeki idarî şef niteliğini haiz üstün hiyerarşisinin (bir idare olarak gözüken hükûmetin) tabiî olarak bir idare cüzü tamıdır. Ohalde, ona, fikrî felsefî, ahlakî, sosyal kalkınmanın âmilî olan bir otorite gibi hedef ve görüş tesbit etmek, tesbit ettiği hedef ve görüşün teşkil ettiği felsefî yönde icralarda bulunmak hakkı tanınmaz. Bu, gene, topluma politika getirmek hakkını elinde tutan sivil idarenin, sivil kudretin hakkı olabilir.

Sonra, Dinayet İşleri Başkanlığı, mahiyetindeki «din» unsuru dolayısıyla, felsefî ve sosyal yönlerde belli müdir ilkelere dayanması gereken fikrî ve ahlakî kalkınmayı, elbette bu dinin konseptlerine göre ayarlamaya kalkacaktır. Bu, halkın, fikir ve ahlâkî telâkkiler dünyasına, bir dinî konsept teşkil eden ilkelerin hâkim olması olacaktır. Bir başka deyimle, bu, halkın, hayatının fikrî ve ahlâkî davranışlar yönünü, dinin düzenlemesine, kumanda etmesine, denetlemesine bırakması olacaktır ki, lâiklik felsefesine göre beşerî hayatın hiç bir cephesi gibi, bu cephesi de, dinden, metafizik kaynaklardan gelen unsurlarla düzenlenip, yürütülüp, denetlenemez.

Keza, bir din hizmetleri teşkilâtının, halkın fikrî ve ahlakî seviyesinin yükseltilmesi için bir araştırma merkezi olması da, yukarıda gösterilen açılardan ve yukarıda gösterilen sebepler dolayısıyla, mümkün değildir. Buna, ayrıca, şu sebebi de eklemek gerekir. Fikrî ve ahlakî kalkınma, fikrî ve ahlakî seviyenin yükseltilmesi, sadece, spekülasyon teşkil edecek bir düşünme yolu ile bulunamaz. Bu iş, derin iktisadî ve sosyal dayanakları ile birlikte, bir tüm olarak düşünülme ve binaenaleyh, iktisadî ve sosyal temelleri ile birlikte araştırılmak gerekir. Dinayet İşlerinin bunu yapabileceğini ise, kimse ileri sürmeğe cesaret edemez.

c) Bir Din Hizmetleri İdaresinin, dinî aşan alanlarda, Halkı aydınlatmak, toplumu uyandırmak görevi alması lâikliğe aykırıdır:

Tasarıya göre Dinayet İşleri Başkanlığının böyle bir misyonu vardır: Bu idare, dinsel alanın ötesinde de, yani genel olarak sosyal, bilimsel, eğitimsel, kültürel alanlarda kitaplıklar hazırlayacaktır. Bunlar, kendi müftülerini yetiştirmek için kullanacağı kadar, halkı yetiştirmek için de kullanacaktır. Yâni dinî aşan bu konulardaki kitaplıkları halk hizmetine sunarak ve orada kullanarak, halkı, dinle birlikte, bütün bu sosyal, bilimsel, kültürel konularda aydınlatacaktır. Ayrıca, bu işi vaizleri kanaliyle de yapacaktır. Dinî konularla birlikte, dinle ilgisi olduğu gerekçesi altında, bütün bu konularda, halkı uyandıracaktır. İdare, bu işi o kadar benimsemiştir ki, 1965 Temmuzunda Ankara'da toplanmış bulunan Müftüler Seminerinde başkanlığa, halkı, siyasal konularda aydınlatmaya kadar; halkı, ilerde yapacağı siyasal tercihlerde bile uyarmaya kadar gidecek görevler tanınmsı fikrî ortaya çıkmıştır. (Fikir demeğe ne hacet, sayısı pek çok câmilerde, birçok hatipler, hem yalan - yanlış bilgilere dayanarak; hem de belli bir dünya görüşünü - belki de menfaate dayanarak bir savunma teşkil etmek üzere - yayarak, bu işi yapmaktadırlar).

Tekrar tekrar söylediklerimizi bir kere daha deyimlendirerek diyelim ki; dinî aşan konularda halkı aydınlatmak, toplumu uyardırmak görevi, elbette bir talî din idaresinin işi olamaz. Hattâ, lâiklik prensibine göre, dinî konularda bile halkı aydınlatmak ve uyarmak, devletin işi olamaz. Binaenaleyh bu talî idare cüzünün hiç olamaz. Anayasamıza göre olabilecek olan, dinî ve vicdanî hürriyetlerin, ibadet ve dinî tören serbestliklerinin ortadan kalkmaması için bir medenî hürriyet düzeninin idamesidir. Yoksa, bu düzen içinde, belli bir dinin ilkelerini «tâlim ve telkin ederek» zihinleri, ahlakları, bu ilkeler içinde davranışa sevk etmek; bütün davranışların bu ilkeler içinde ve bu ilkelerin gösterdiği şekillere göre belirmesini gerektiren bir uyarma, bir aydınlatma söz konusu olamaz. Serbestlik kuralı dolayısıyla, vatandaşın ve insan oğlunun, istediği dinî seçmesi olabilir. Bu seçtiğini uygulaması olabilir. Davranışlarını, seçtiği dinin kurallarına uydurma hususunda kişisel serbestlik olabilir. Ama, «şu dini seç, şu dinî uygula» olamayacağı gibi «beşerî davranışlarını da ihtiva etmek üzere, bütün davranışlarını, şu dinin konsptlerine uydur» diyen bir uyarma da olamaz. Hele dinle ilgisi var diye, bazı sosyal konularda -ki her sosyal konuyu, bütün dünya işlerini tüm kapsayan dinlerle ilgili kılmak mümkündür. Bunların dinle ilgili olduğunu isbat etmek mümkündür- bilimsel, eğitimsel, kültürel bir aydınlatma ve uyarma hiç olamaz. Çünkü, bir din idaresi, hangi konuyu alırsa alsın, bu aydınlatma ve uyarma misyonunu, mensup olduğu din açısından yapacaktır. Başka türlü onun elinden gelmez. Din rengi ile renklenmiş, anlamlaşmış, değerlenmiş bir aydınlatma ve uyarma da, lâik devlet içinde, bir devlet, bir idare görevi olamaz.

Bunun ayrıca, bir de siyasal engeli olmak gerekir. Dinle ilgili sosyal konularda toplumu uyarma kapısından giren bir din idaresi, bütün sosyal konularda ve binaenaleyh, siyasî sonuçlar doğuracak hususlarda, toplumu, halkı, elbette ve sadece din açısından etkilemeğe başlayacaktır. Uyarma, bir tahlil, bir tenkit ile başlayıp, sonra da bir çıkar yol gösterme şeklinde olur. Binaenaleyh bu din idaresi, toplumdaki bütün sosyal oluşları ve bunların âmili olmak üzere siyasal iktidarı; dinci görüş açısından incelemeğe tahlile, bir kelime ile etkilemeğe başlayacaktır. Bu, toplumu ve onun siyasal kudretini, dinci görmüşe eğmek; toplumu ve onun siyasal kudretini, dinci görüş açısından denetlemek olacaktır. Bu eğmenin ve denetlemenin en etkili safhası da, sonunda, dinci topluma ve dinci siyasal iktidara, - doğrudan doğruya ulaşmak olacaktır.

Özetle, Türkiye'de lâiklik varsa, herhangi bir idare, Türkiye'de bir belli dinî veya dinci görüşü telkin edici tercihleri ileri sürmemek gerekir. Bir belli din veya dinci görüş açısından kişi ve toplum meselelerine, kişi ve toplum ahlakını etkileme yoluna gidemez. Türklerin ve Türk toplumundaki hayat biçiminin her yönünde, kişi ve toplumu din açısından kontrol edemez. Oysaki, bu tasarı, Dinayet İşleri İdaresine, bu kapıları açıyor.

2 — Tasarının Anayasamızın Genel Niteliği Açısından Mütalâası :

Tasarı, Anayasamızın koyduğu diğer ilkeler, prensipler, zihniyetler açısından da incelendiği zaman, Anayasamızın genel niteliği ile de uyumsuz olduğu görülür.

A — Millet Bütünlüğü Açısından Durum :

Anayasamız devleti bir bütün halinde düşünür. Devlet bütünlüğü prensibini koyar. Devlet bütünlüğünü de, ülke ve millet bütünlüklerinin sağlanması ile mümkün görür. Türlü memleketler, millet bütünlüğünü türlü yollardan sağlamışlardır. Bu hususta sarsılmaz geleneklere ulaşmışlardır. Türklerin elde etmek istedikleri millet bütünlüğünün yolları arasında ırk ve din bütünlüklerini sağlayarak millî bütünlüğe gitme geleneği yoktur. O kadar ki, bir resmî dinî olan Osmanlı Devletinde bile, tek başına din, bir millî bütünlük olmamıştır. 1961 Anayasasının tasavvurlarında ise, dinî, bir, millî bütünlük amilî olarak almak şöyle dursun, tersine bunun, millî bütünlüğe engel olacak bir âmil olmasını önlemeğe matufluk vardır: i - Herkesin, ve her grubun, ötekilerden ve öteki guruplardan bağımsız olarak, vicdan, dinî inanç, dinî kanaatları olduğunu gösteren prensibi (Anayasa Madde 19/2) açıkça bunu ifade eder. ii - Başkasından bağımsız olarak sahip olunan bu imkânlar, Türklerin temel hak ve hürriyetlerindedir (Madde 10/1). Ve devlet, bu hak ve hürriyetin bir modern toplum zorunları ile bağdaşamayacak surette sınırlayan sosyal, siyasal engelleri de kaldırmağa mecburdur. (Madde 10/2). Şimdi, dinî, bir millî bütünlük âmili yapmağa yönelmiş bir davranış, millî bütünlük âmili sayılacak dinin dışında kalan din mensuplarının vicdan, din temel haklarını, siyasal ve sosyal açıdan sınırlamış olur. Bu suretle, toplumumuz din yolu ile millî bütünlüğü ararken, tersine, bir kısım vatandaşların temel haklarının sınırlanması sonucu bu bütünlüğü bazı siyasal ve sosyal engellerle bertaraf etmiş olma sonucuna düşmüş olur. O halde, bir dinî, millî bütünlük âmili olarak alamayız.

Böyle olunca, bir din idaresi teşkilâtı yoluyla islâm dinini, toplum hayatının, kültürel, sosyal, eğitimsel, fikirsel ve ahlaksel yönlerden müdir ve düzenleyici prensibi haline getirecek bir ak-san ile egemen kılmak da olamaz. Çünkü, bu da, islâm dinini, Türk toplumunun kültürel, sosyal, fikirsel, ahlaksel mihveri halinde bir millî bütünlük âmili düzeyine çıkarmak teşkil eder. Bu tasarıda islâm dinine verilmiş olan önem, onun, bir millî bütünlük âmili niteliği kazanmasına yol açıyor. Bu ise, Anayasa Madde 3 deki millî bölünmezlik prensibine sığmıyor. O halde bırakılmalıdır.

B — Devlet Şekli Açısından Durum :

Anayasamıza göre Türk Devletinin şekli Cumhuriyettir. (Madde 1). Bu devlet şekli de ebedîdir. (Madde 9). Fakat, gene Anayasamıza göre, bu devlet şekli, bazı nitelikleri olan bir devlet şeklidir. Bu nitelikler arasında «Laiklik» niteliği de vardır (Madde 2). O halde, denebilir ki, Anayasamız, Cumhuriyeti, lâik niteliğinden ayrı olarak düşünmemekte, onu lâik niteliği ile birlikte tasavvur etmekte ve bu niteliği ile birlikte dokunulmaz tutmakta, ebedî kılmaktadır. Dinayet İşleri İdaresine tanımak istenen görev, verilmek istenen yetkileri ise, bu idare kanaliyle, Cumhuriyeti, lâiklik niteliği dışına atıcı mahiyettedir. Bu itibarla, bu durumu ile de tasarı, devlet şeklini gösteren Anayasa prensipleri ile çatışma halindedir.

C — Devletin Temel Düzeni Açısından Durum :

Anayasamıza göre, devletin bir temel düzeni vardır. Bu temel düzenin de, sosyal, iktisadî, siyasî, hukukî yönleri vardır. Bu yönleri ile birlikte bu temel düzen mahfuzdur. Bu temeli, tümü ile veya bir bütünü ile din kurallarına dayandırmak yasaktır. (Madde 19/5).

Oysaki, ileri sürülmüş olan tasarıda, Diyanet işleri idaresine verilen ve bu idarenin de tıpkı dinci görüş açısından yapacağı kültürel, sosyal, eğitimsel, fikirsel ve ahlaksel görevi ve yetkileri; toplumu bütün bu alanlarda aydınlatma ve uyarma misyonu; sonunda, toplumu bir din toplumu haline ve onun devletinin temellerini de din unsuru ile dolu hâle getirecektir. Görülüyor ki tasarı, devletin temel düzenininin mahfuzluğu açısından da Anayasamızla çatışma halindedir.

3 — Devletin . Onun İçindeki Bir «Din İdaresi»nin- Din Konusundaki Düzenleme ve İdarî Faaliyet Alanı :

Tasarının amaç edindiği halkı aydınlatmak, toplumu uyandırmak; bu maksatla kültürel, sosyal, eğitimsel, fikirsel, ahlaksel çalışmalar yapmak; fikirsel ve ahlaksel kalkınmayı başarmak gibi ödevlerin, bu tasarıda gösterilen yol ile -yâni bir din idaresi olan Diyanet İşleri Bakanlığı teşkilâtı yolu ile- yerine getirilmesi veya bu ödevlerin yerine getirilmesinde Dinayet İşleri Başkanlığının da önemli bir role sahip olması, mümkün değildir. Bu, toplumumuzun içinde bulunduğu lâik safha ile uyuşamaz bir durumdur. Ayrıca, Anayasamıza açıkça aykırıdır. Bunları yukarıda anlattık.

Fakat, bir de şu var: din, Türk Anayasasında, ayrıca, bir özel düzenlemeye (tanzime) tâbi tutulması gereken bir müessese olarak da gözükmektedir. Bir Anayasa uzvu halinde düşünülmemiş bile olsa, Anayasamızda, bir de, bir «din idaresi teşkilâtı» ele alınmıştır. Binaenaleyh, Türkiye'de, din işlerinin, veya bu din idaresi teşkilâtı içinde ve bu teşkilât yolu ile bazı hizmetlerinin bir kanunî tanzime kavuşması gerekir.

O halde, akla da, hemen şu husus gelir: Bu kanunî tanzimin alanı ne olacaktır?

Bu sorunun bir ön karşılığı vardır; bu kanunî tanzimin prensiplerini koymadan, teferruatını göstermeden önce ileri sürülecek bir ön karşılığı vardır: Din işleri, din hizmetleri konusunda yapılacak bir tanzim, herşeyden önce, dinin, en büyük ve etkili bir sosyal kuvvet halini almasını teşvik edici değil, tersine, durdurucu mahiyette olmalıdır; Bu tanzim, dinin, en büyük ve etkili bir sosyal kuvvet halini alarak kişi ve toplum yaşayışını kontrol altına almasını teşvik edici değil, tersine durdurucu mahiyette olmalıdır; bu tanzim, işaret ettiğimiz bu şarta uyarak, din ve itikat işlerinin bir engele çarpmadan yürütülebilmesinin, bazı imkânlarını hazırlamaktan öteye geçici mahiyette olmamalıdır ki, bu, Anayasanın, lâiklik içinde öngördüğü «din idaresi» ni, bir tâlî idare cüzü olarak kurmak demektir.

Devletin -onun içindeki bir «din idaresi» nin- düzenleme ve idarî faaliyet gösterme alanını, genel olarak devletin din karşısında alması gereken tavrın incelenmesinden çıkarabiliriz.

A — Devlet, Önce, Din Karşısında Nötr Bir Tavır Takınmalıdır. Düzenleme ve İdarî Faaliyet Alanını, Onun Bu Nötr Tavrı Gösterir :

Bu nötr tavrı, bir kelime ile özetlemek mümkündür: Dinî, temamiyle kişisel vicdanda bırakmak...

Böyle olunca, artık, herhangi bir din idaresine; kültürel, sosyal, eğitimsel, fikirsel, ahlaksal alanda görev verme, misyon tanımlanamıyacağı gibi, din konusunda dahi halkı uyandırmak, toplumu aydınlatmak gibi bir görev de verilemez. Din eğitimi, tamamiyle kişilerin özel işi alanında kalır. Bu nötr, tavır, devletin ibadet, dinî tören karşısında da tarafsızlığını gerektirir.

B — Devlet, Din Karşısında Menedici Bir Tavrı da Takınmalıdır:

Bu menedici tavır içinde, devletin, başkaları ve bizzat kendisi tarafından yapılamıyacak işleri gösterecektir.

Devletin, din karşısında takınacağı bu menedici tavır, şunları gerektirir :

i — Devlet, Dinci görüşleri topluma uygulayıcı teşebbüslere karşıdır. Buna göre, devlet, başka kişilerin ve gurupların ve müesseselerin, belli bir dinî veya görüşü telkin edici faaliyetler göstermesine karşı olduğu kadar, bizzat kendisi de, belli bir dinî veya dinci görüşü tercih edip, onu topluma uygulayamaz.

Keza devlet, başkalarının, kişi ve toplum ahlakına dinci açıdan bir etkileme getirmesine karşı olduğu kadar, bizzat kendisi de, bu yola gidemez.

Nihayet devlet, hem başkalarının, hem de kendisinin, kişi ve toplum faaliyetlerini din açısından kontrol etmesi yolunu açamaz.

Bütün bu hususlardaki faaliyetleri devletin önlemesi gerekir.

ii — Devlet Dinin, temel düzene inen faaliyetlerine karşıdır : Devlet, devletin sosyal, iktisadî, hukukî temel düzenini din esaslarına dayatmağa yönelik nitelikteki teşebbüslere karşıdır. Bizzat kendisi dahi, devletin temelini dine dayatma faaliyetleri gösteremez.

iii — Devlet, dinin «çağdaş bilim ve eğitim esaslarına» sığmayan eğitim rolüne karşıdır. Devlet Başka kişilerin, gurupların, müesseselerin çağdaş bilim ve eğitim esaslarına sığmayan bir din eğitimi teşkilâtlandırmasına ve yapmasına engel olmak zorundadır. Ayrıca, kendisi de, esasen kendi normal görevi dışına çıkmış bulunan bir din eğitimi yolu ile, bu esaslara sığmayan bir insan yetiştirme faaliyeti gösteremez.

iv — Devlet, dinin, bir ayırıcı unsur olmasına karşıdır :

Devlet, dinî inanç ve kanaat ayırımı dolayısıyla vatandaşların

birbirine ayırıcı bir davranış göstermelerine karşı olduğu kadar, bilhassa kendisi vatandaşlar arasındaki dinî inanç ve kanaat farklılığını, türlü alanlarda bir ayırıcı unsur olarak kullanamaz.

Bunu şöyle deyimlemek mümkündür : Devlet ayrı dine mensupluk dolayısıyla, a) bir milliyete sahip olma hakkını sınırlayamaz, b) Kanaat ve ifade hürriyetini sınırlayamaz; c) siyasî derneklere girme hakkını sınırlayamaz; d) Genel, gizli, eşitçi seçim yolu ile hükûmete katılma hakkını sınırlayamaz; e) Böyle bir seçimle gelinen hizmetlere girme hakkını sınırlayamaz; f) tâyinle gelinen hizmetlere girme hakkını sınırlayamaz; g) çalışma, iş elde etme ve emeğinin karşılığını elde etme hakkını sınırlayamaz; h) Eğitim görme hakkını sınırlayamaz; i) bilim, sanat, kültür faaliyetleri gösterme hakkını sınırlayamaz; j) Ticaret, sanat, meslekî gurupları veya sendika kurma ve üyesi olma hakkını sınırlayamaz; k) Mülkiyet hakkını sınırlayamaz.

C — Nihayet, Devlet, Din Karşısında Yapıcı Bir Tavrı da Takınabilmektedir :

Gerçekten devlet, lâik toplum ve lâik iktidar prensipleri ve tatbikatını teşkil etmek üzere, bir yapıcı davranış da gösterebilir:

i) Devlet, insanın kişiliğine bağlı bir temel hakkı olan din ve vicdan hürriyetini, kişi huzuru bakımından sınırlayan sosyal âmillere varsa -ki olabilir- bunları kaldırma, değiştirme hususunda bir görev görebilir.

ii) Devlet, dinî inanç ve kanaatlere tekabül eden ibadet, dinî âyin ve tören serbestliğini bozucu kişisel ve toplu faaliyetler varsa -ki olabilir- bunları önlemeye yönelmiş tedbirler de alabilir.

iii) Bir de, mevcut Anayasa hukuku çerçevesinin yorumu, bize, devletin, şu alanda da yapıcı bir davranışı olabileceği gerçeğini verir : Başlı - boşlukta, tesadüfilikte kalma dolayısıyla, gerçek yeri olan ferdî vicdanlar alanında kalamadığı; oradan taşarak, kişiyi ve toplumu yaşayışının her yönünde kontrole kalkıcı bir mahiyet kazanma yoluna girdiği zaman, dini, ferdî vicdanlardaki gerçek muhtevası ile tutmağa mâtuf faaliyetlerindeki kişiye yardım etmek...